

національних до сільських. Автор продукує «кров» суспільства – знання, видавець надає цьому знанню такої форми, доводить до такого стану, щоб воно могло бути адекватно спожито будь-ким із числа громадян держави, а бібліотеки доносять цю «кров-знання» до найвіддаленіших куточків усього соціального організму, до його «рук», «ніг», нейронів «мозку», спонукаючи його до руху, дії, творення.

Нині ж ситуація з національною книгою така, що вона вже фактично неспроможна виконувати покладену на неї оцю «кровотворну» функцію; фінансовий стан вітчизняних бібліотек не дозволяє навіть ті жебрацькі залишки знань, які ще продукують автори і видавці, рознести по «знекровленій, анемічній» державі.

І тому, говорячи сьогодні про те, що втрачають українська книга та бібліотечна справа, насправді ми маємо на увазі, що в їх особі Україна втрачає своє найголовніше й найсуттєвіше надбання – ЛЮДИНУ.

Не можна підняти країну, реформувати її економіку, соціальну й політичну складові, науку, не підготувавши кадри, спроможні виконати складну, в першу чергу розумову, а не фізичну роботу. Підготувати ж такий кадровий потенціал без книги ніхто у світі ще не навчився.

Сьогодні українська книга – у тяжкому стагнаційному стані, і повернення її до активного життя, характерного для видавничих культурних індустрій будь-якої з європейських країн, вимагає визнання її на рівні держави національним стратегічним продуктом із розробленням державної стратегічної програми комплексного, системного і послідовного «лікування» видавничої галузі з прогнозованими наслідками цього процесу.

Будь-які намагання влади обмежитись у розв'язанні існуючих видавничих негараздів лише фрагментарними, несинхронізованими ні в часі, ні в логіці заходами, за аналогією з тими, що здійснювалися в попередні роки, скоріше нагадуватимуть спробу підмінити комплекс лікувальних дій манікюром людині, приреченій на загибель.

Однак увесь цей перелік проблем зводиться лише до одного запитання: чи спроможне, врешті-решт, політичне керівництво країни зрозуміти, що будь-які реформаційні потуги в будь-якій сфері життєдіяльності неможливі без національної книги як головного інструменту формування людської особистості, інтелектуальної еліти української нації і могутньої держави?

ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

*Л. Бейліс, к. іст. н., завідувач сектору
Державного закладу
«Національна парламентська бібліотека України»*

УДК 02:061,3(09)

ДО СТОРІЧЧЯ ПЕРШОГО БІБЛІОТЕЧНОГО З'ЇЗДУ

Статтю присвячено унікальній події в історії бібліотек Російської імперії – Першому Всеросійському бібліотечному з'їзду, в якому активну участь взяли українські бібліотекарі. На ньому на високому науковому рівні розглядалося багато актуальних проблем бібліотечної практики, а в матеріалах і резолюціях закладено значний комплекс прогресивних ідей.

Ключові слова: *Перший Всеросійський бібліотечний з'їзд, бібліотечна справа, академічні і народні бібліотеки, професійні права бібліотекаря, бібліотекознавство.*

У червні 2011 р. виповнилося 100 років від часу проведення в м. Санкт-Петербурзі Першого Всеросійського бібліотечного з'їзду. Ця подія стала значущою в історії нашої галузі, оскільки багато в чому визначила подальший розвиток теоретичного і практичного бібліотекознавства, стала першим у Російській імперії прикладом звернення бібліотечної спільноти до суспільства із закликком вважати справою всенародного та державного значення запровадження у бібліотечну галузь засад професіоналізму, наукового підходу й правової захищеності, а також забезпечення гідного соціального статусу для кваліфікованих фахівців.

На початку ХХ сторіччя в Росії з'явилася значна кількість бібліотек, різних за призначенням, формою власності та обсягом фондів: земські, академічні, міські громадські, приватні, дитячі, заводські, народні сільські тощо. Але їхній стан, включаючи якість та

організацію фондів, охоплення населення, рівень впливу на суспільство і окремих громадян, був надто низьким та дедалі погіршувався. Університетськими книгозбірнями з великими фондами керували професори, які не знали на бібліотечній справі та вважали, що цими закладами має користуватися обмежена кількість науковців, викладачів і студентів. Тому бібліотеки поступово перетворювалися в омертвілі книгосховища. Громадські ж бібліотеки часто-густо очолювалися недостатньо освіченими, випадковими людьми і через це також не виконували свого призначення. Платня бібліотекарів була дуже низькою, що також не сприяло фаховому вдосконаленню працівників і залученню професійно підготовлених людей. За свідченням О. Плотнікова, тогочасний стан бібліотек Росії характеризувався «безправ'ям бібліотек народних і громадських, невизначеним становищем бібліотек академічних,

внутрішньою невпорядженістю тих та інших, повною, через відсутність місцевих і центральних органів, роз'єднаністю бібліотечних працівників» [6, с. 1].

Тим часом початок ХХ століття був ознаменований у Росії трьома знаменними подіями в житті бібліотек: у 1908 р. було засновано перше Товариство бібліотекознавства, 1910 р. воно випустило перший номер журналу «Библиотекарь», а в червні 1911 р., враховуючи бажання і настрої російських бібліотекарів, занепокоєних сумним становищем своїх книгозбірень, – скликало Перший Всеросійський бібліотечний з'їзд, де розглядалися питання бібліотечної справи.

Важливою обставиною в передісторії з'їзду стала можливість для деяких російських фахівців (Л. Хавкіна, А. Калишевський, Є. Гейнц, Б. Бондарський, М. Сафронєєв, К. Рубинський) відвідати країни Західної Європи і США для ознайомлення з організацією в них бібліотечної справи. Рівень галузі в цих країнах виявився разуче вищим. Зокрема, виявилось, що в Австрії для роботи в науковій бібліотеці було необхідно мати диплом доктора і не менше року попрацювати в іншій книгозбірні. В Англії до зачислення на штатну посаду треба було два роки попрацювати волонтером у Королівській бібліотеці, а у Франції і Бельгії – скласти іспит з бібліотекознавства і бібліографії. Закони цих країн передбачали свої механізми фінансового забезпечення книгозбірень [4].

З'їзд справедливо називався Всеросійським, оскільки, за підрахунками Т. Новальської, «крім делегацій Москви і С.-Петербурга, які були найчисленнішими, представлено ще 34 губернії (Київська, Харківська, Томська, Саратовська, Миколаївська, Бакинська, Симбірська та ін.). Усього в роботі з'їзду взяло участь 346 делегатів і близько 200 запрошених гостей. Україну на з'їзді представляло 26 делегатів, серед них: бібліотекарів міських громадських бібліотек – 9 осіб, навчальних закладів – 9; земських бібліотек – 3; по одному представнику від дитячої, приватної, заводської, бібліотеки при залізницях та Товариства грамотності.

Найбільш представницькою була делегація м. Харкова – 7 осіб, київських бібліотекарів – 5, із Луганська – 3 особи; по два делегати від міст Херсона та Миколаєва та по одному представнику з Одеси, Полтави, Бердичева, Бердянська, Ніжина, Керчі та Чугуєва.

Активну участь в роботі з'їзду взяли бібліотекарі, які в майбутньому стали видатними науковцями-бібліологами: К. Рубинський, С. Сірополко, І. Дриженко» [5].

Саме К. Рубинському, бібліотекарю Харківського університету, було доручено зробити на з'їзді засадничу співдоповідь «Стан бібліотечної справи в Росії та інших державах», в якій він, зокрема, наголосив, що головним гальмом у розвитку російських бібліотек є незадовільне службове і матеріальне становище бібліотекаря, низькі вимоги до нього як до професіонала, низька зарплатня та правова незахищеність. Зазначивши, що «турбота про бібліотеки з середини минулого [XIX] століття стає однією з найбільш серйозних у всіх

державках, і служіння бібліотечній справі є одним із важливих державних обов'язків» [6, ч. 2, с.1], він рекомендував вивчити досвід колег із Західної Європи та США і стверджував, що економічний прогрес, зокрема Америки, найтісніше пов'язаний із бібліотеками: «Завдяки їм, усе, що виходить нового в галузі науки, техніки, торгівлі, промисловості, господарства, – все тут же стає відомим всім і кожному». К. Рубинський визначив складовими, що зумовлюють успішну діяльність бібліотек, гарантований бюджет, добре підготовлених фахівців та сучасне обладнання. Важливими критеріями правильно організованої справи в академічних бібліотеках доповідач вважав найбільш повну віддачу від накопиченого фонду і перехід цих закладів від обслуговування вузького кола науковців та учасників навчального процесу до популяризації науки серед широких верств населення, зрештою – до просвітницької діяльності, яка «продовжує працю педагога». «Двері бібліотек, – зазначав доповідач, – повинні бути відчиненими для всього народу, і що ширше їхня діяльність, то більше відповідають вони своєму призначенню» [6, ч. 2, с. 6].

Уже в цій доповіді методично закладено підвалини того, що нині зветься соціокультурною діяльністю, зокрема, зазначено, що американські бібліотекарі «перетворили бібліотеки в школи: у бібліотеках є аудиторії і в них читаються лекції, аби зацікавити публіку тим чи іншим питанням, а потім до її послуг і книги в сусідній кімнаті» [6, ч. 2, с. 8].

Аргументовано охарактеризувавши стан російських академічних і народних бібліотек як незадовільний, доповідач наголосив на тому, що покращання ситуації можливе лише за умови, коли розвиток книгозбірень в очах російського суспільства стане таким само важливим державним питанням, яким воно є в інших державах світу.

Вузлові проблеми розглядалися в підготовленій до з'їзду К. Рубинським та Є. Добржанським «Записці щодо заходів, необхідних для покращання постави бібліотечної справи в академічних бібліотеках». Пропозиції, що містилися в ній, мали практичний характер. Згідно з ними, до бібліотекаря як до фахівця висувалися такі вимоги: наявність вищої і спеціальної бібліотечної освіти, володіння іноземними мовами та попередня практична підготовка. Відповідно пропонувалося відкриття принаймні двох кафедр бібліотекознавства (в Санкт-Петербурзькому і Харківському університетах) і можливості стажування у великих бібліотеках країни. Бібліографія мусила стати університетським курсом, обов'язковим для майбутніх бібліотекарів. Зазначалося, що умови бібліотечної служби і платня повинні бути такими, щоб «мати можливість вимагати від кандидатів на ці посади відповідної підготовки».

Автори «Записки...» конкретизували зміст бібліотекознавства як науки (вчення про бібліотеки; класифікація бібліотек; історія і статистика бібліотечної справи), а також далекоглядно підкреслили наявність міждисциплінарних зв'язків між бібліотекознавством та іншими науками.

Однак більшістю учасників з'їзду було прийнято резолюцію щодо здобуття бібліотечного фаху на

спеціальних вищих бібліотечних курсах. Але цю розбіжність із пропозиціями «Записки...» не варто перебільшувати, оскільки всі погодилися з думкою про необхідність спеціальної бібліотечної підготовки на базі вищої освіти (середньої – для допоміжного персоналу), а порядок набуття цих знань – це вже нюанси.

К. Рубинський зауважив, що підвищення вимог до бібліотекаря передбачає і закріплення за ним відповідних професійних прав. Його виступ на з'їзді «Бібліотечні комісії в академічних бібліотеках» із пропозицією точно розрізнити права бібліотечних комісій при університетах (до яких входила адміністрація й професори, не обізнані з бібліотечною справою) та бібліотекарів був адекватно віддзеркалений у резолюції з'їзду: «...самодіяльність бібліотечно-го персоналу є кращою гарантією правильного і успішного розвитку академічних бібліотек».

Принципово важливою для з'їзду була співповідь бібліотекаря Імператорської військово-медичної академії О. Войнич-Сяноженцького, спрямована на утвердження бібліотекознавства як самостійної науки, а бібліотечної справи – як самостійної і особливої галузі, що потребує специфічних знань, умінь та навичок, котрих можна набути лише під час відповідно спрямованого навчання – як теоретичних курсів, так і практики. Як стверджував доповідач, без закріплення у свідомості суспільства цих істин є неможливим розв'язання проблем, пов'язаних із призначенням на посаду бібліотекаря не підготовлених людей, а також низькою оплатою їхньої праці, зuboжінням і стагнацією бібліотек.

Щодо особливостей бібліотечної професії на з'їзді відбулася дискусія. Якщо О. Войнич-Сяноженцький підходив до бібліотечного фаху в основному з позиції техніки, то його опоненти, і серед них С. Масловський, наполягали на тому, що бібліотекар – це професія науковця. Дискусія не втрачає своєї актуальності й нині.

У матеріалах з'їзду, зокрема в його резолюціях, закладено значний комплекс прогресивних ідей, згодом повністю або частково втілених у життя. Це допуск до набуття фаху осіб обох статей, ідея підвищення окладів через кожні п'ять років вислуги і т. ін.

З'їзд з обережністю підтримав десяткову систему класифікації М. Дьюї. Прийнявши ідею створення каталогу російських бібліографічних видань, він заклад підвалини для створення в країні систематизованої вторинної бібліографії. Було підтримано ідею книгообміну між академічними бібліотеками «за неопосередкованими зв'язками бібліотекарів»; погоджено думку щодо необхідності створення Центрального бюро для сприяння перерозподілу дублетів і надання довідок з питань організації бібліотек; сформульовано ідею побудови територіальних бібліотечних мереж на чолі з центральними бібліотеками. Тобто вже тоді були зрозумілі переваги централізації окремих процесів – як у шляху книги, у роботі з обмінно-резервними фондами, так і в організації методичного забезпечення.

З'їзд висловився за відмову від нерухомої («кріпосної») системи розстановки книг на користь роз-

ташування за форматами у хронологічному порядку. Було вироблено важливі принципи щодо політики формування і структури фондів. Це стосується наявності масивів белетристичних, наукових, прикладних та релігійних видань літературними мовами тих національностей, які мешкають у даній місцевості. Запити читачів мають враховуватися, навіть коли вони не зовсім збігаються із загальними принципами формування фондів.

На з'їзді було закладено основи територіального (на рівні повітів, міст) фінансування бібліотек. Також, для демократичного врядування ними, передбачалося створення бібліотечних рад з участю повітових або думських чиновників, бібліотекарів, читачів, членів сільських товариств. Було висунуто ідею обов'язкового безкоштовного примірника від місцевих органів самоуправління для всіх громадських книгозбірень, а для громадських бібліотек губернського рівня – від усіх центральних урядових органів і закладів.

Резолюціями з'їзду передбачено створення системи диференційованого та загальнодоступного обслуговування дітей (окремі відділи або дитячі бібліотеки), а також «місцевих», тобто краєзнавчих відділів. Декларувалися бездозвільний принцип відкриття бібліотек і закриття їх лише в судовому (а не в адміністративному) порядку; вільні від зовнішніх адміністративних впливів правила комплектування цих закладів.

Демократизм і просвітницька спрямованість бібліотек підкреслювалася вимогою не чекати читача, а активно запрошувати до читання якомога широкі верстви населення, залучаючи для цього, там, де це доцільно, волонтерів.

Перший Всеросійський бібліотечний з'їзд (другий такий форум, запланований на 1913 р., не відбувся), за словами О. Ажеєвої, «залишається унікальною подією в історії бібліотек дореволюційного періоду», оскільки на ньому було висунуто і обговорено «широке коло питань бібліотечної практики, які були поставлені на такому високому науковому рівні, що насправді стали енциклопедією бібліотекознавства» [1, с. 107].

Таким чином, згадуючи досвід наших попередників у професії, ще раз переконаємося в її важливій гуманістичній місії, у спадкоємності демократичних позицій і принципів професіоналізму.

Список використаної літератури

1. Ажеєва Е. Ю. Из истории первого библиотечного съезда России / Е. Ю. Ажеева // Библиотековедение. – 2007. – № 1. – С. 102–107.
2. Березюк Н. М. «Один из лучших знатоков библиотечного дела в России» / Н. М. Березюк // Библиотековедение. – 2009. – № 6. – С. 78–82.
3. Березюк Н. М. К. И. Рубинский и Л. Б. Хавкина – основоположники Харьковской библиотечной школы: фрагменты истории / Н. М. Березюк // Науч. и техн. б-ки. – 2009. – № 5. – С. 93–103.
4. Березюк Н. М. Люди завидовали мне... : (К. И. Рубинский о профессии библиотекаря) / Н. М. Березюк // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 7. – С. 69–78.
5. Новальська Т. Визначна віха в історії бібліотечної справи : (Перший Всерос. з'їзд з бібл. справи, 1911 р.) // Бібл. вісн. – 2005. – № 4. – С. 17–22.
6. Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1-го по 7-ое июня 1911 г. : в 2 ч. – СПб. : Тип. М. Меркушева. – 1912. Ч. 1. – 1912. – VI, 224 с. Ч. 2. – 1912. – 439 с.